

ROLAND ŁUKASIEWICZ. PEDAGOGICZNY I ETYCZNE ASPEKTY BADANIA OSÓB BEZDOMNYCH OBSERWACJĄ UCZESTNICZĄCĄ NIEJAWNĄ

Badanie szczególnych grup społecznych zamkniętych w enklawach, hermetycznych z samego założenia ich funkcjonowania powoduje, iż chęć poznania prawdy społecznej staje się czasem niewykonalna. Przykładem takiej niemocy badawczej może być wciąż niezbadana i trudno dostępna grupa Romów. Podobna sytuacja występuje także w przypadku grup przestępczych czy środowisk kryminalnych, których sposób funkcjonowania jest niezmiernie ciekawy nie tylko dla służb broniących prawa. Podobnie sytuacja przedstawia się w przypadku grupy osób bezdomnych. Badań tej grupy ostatnimi czasy jest niezmiernie dużo tylko czy są one rzetelne? Z doświadczeń badawczych wynika, że niekoniecznie i nie do końca.

Słowa kluczowe: obserwacja uczestnicząca niejawna, bezdomność, etyka, moralność.

ROLAND LUKAZEVICH. PEDAGOGICAL AND ETHICAL ASPECTS OF RESEARCH OF HOMELESS BY METHODS OF SUPERVISION WITH NON-OBVIOUS PARTICIPATION

The research made on a specific social groups closed in their enclaves showed that becoming familiar with the a social truth may not be entirely possible. The Romani people constitute an excellent example of still unknown and unclear social group problematic for researchers. A very similar example is presented by a group of prisoners. Their way of functioning is extremely interesting not only for law authorities and officers. The situation of homeless people seems to be another interesting and very similar example. We have been conducting many studies but are they truly thoughtful and reliable? According to my professional experience there are many problems in this particular area of study.

Key words: covert participant observation, homelessness, ethics, morality.

Рекомендовано до друку.

Д-р. пед. наук, проф. В.М.Руденко.

Одержано редакцією 22.05.2017 р.

УДК: 373. 159. 925 + 316. 624 + 316. 723

В.Р. ПАВЕЛКІВ

ФОРМУВАННЯ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ЯК НАСЛІДОК ДЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Розкрито сутність і взаємозв'язок механізмів формування деструктивних форм реагування особистості та їх прояви у соціальній взаємодії. Здійснено науково-теоретичний огляд вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених проблемі деструктивної поведінки у системі соціальних взаємовідносин як наслідку деформованої соціалізації особистості. Розглянуто соціально-психологічні особливості десоціалізації особистості як однієї з рушійних сил формування особистісних деструкцій.

Ключові слова: девіації, соціалізація особистості, соціальна взаємодія, особистісна деструкція, деформована соціалізація, деструктивна поведінка.

Періоди стагнації соціально-економічного становлення суспільства, руйнування старої системи цінностей і стереотипів зумовлюють загострення існуючих та стимулюють виникнення нових соціальних проблем і кризових явищ – стан аномії – відсутність соціального порядку, що травматично переживається населенням, відображаючись на його соціальному самопочутті. Подібні зміни посилюють психоемоційне навантаження і збільшення впливу стресових ситуацій на особистість, які, в свою чергу, викликають психологічний дискомфорт, приводячи до зниження адаптаційних здібностей.

Сучасні економічна, соціально-психологічна, культурно-духовна кризи у суспільстві, характеризуються посиленням соціальної відчуженості серед молоді. Все більшого поширення в підлітковому середовищі набувають асоціальні форми поведінки, які призводять до саморуйнування особистості, зростання злочинності, проституції, наркоманії, алкоголізму та інших негативних явищ. Швидка зміна соціальних стереотипів, трансформація моральних цінностей, зростання психоемоційних переважень, посилення кризових явищ в суспільстві сприяє формування негативних патернів поведінки, серед яких особливо виділяються: відродження і зростання дитячої безпритульності як соціального явища; різке зростання соціальної дезадаптації дітей, рання алкоголізація і наркоманія, формування аморальної поведінки, протиправних та кримінальних дій; загострення проблем соціального сирітства; збільшення числа дітей, які стали жертвами злочинного посягання, експлуатації та сексуального насильства; зростання дитячої та підліткової злочинності.

Зміна загальної ситуації функціонування сучасного суспільства максимально акцентує увагу на роль і значення соціальних факторів у розвитку зростаючої людини. Відбувається поступове усвідомлення цінності особистості, а увага в її психічному розвитку переноситься на індивідуальність, своєрідність, ініціативність і самостійність. Найбільш гостро цей процес проявляється на межі переходу дитини з дитинства до юності – в підлітковому віці. Причому проблема негативних психічних станів підлітків корелює з гострими проблемами суспільства в цілому – в інтеграційній сукупності суспільних відносин, що впливають на духовний та моральний розвиток молоді. Це викликає глибоке занепокоєння педагогів, батьків, а також науково-практичну увагу психологів-дослідників.

Проблема деструктивних змін особистості є однією з найбільш складних проблем філософської антропології, психології, педагогіки, соціології та психіатрії. Дослідження асоціальної поведінки сучасних підлітків в її руйнуючій – деструктивній для оптимальної соціалізації функції привертала увагу багатьох науковців.

Існуюча теоретико-методологічна база з даної проблеми представлена різноманітними дослідженнями вчених, щодо діагностики, профілактики та корекції правопорушень підлітків, зокрема це висвітлено в працях видатних психологів та педагогів, як от: В. Бехтерев, І. Кон, А. Лічко, Б. Алмазов, В. Радчук Л. Орбан-Лембрик,

© В.Р. Павелків, 2017

Ю. Антонян, А. Макаренко, В. Оржехівська, О. Сухомлинський, Л. Виготський, В. Безпалько, С. Пальчевський, Б. Євтух, Н. Максимова, М. Фіцула, Г. Вашенко, І. Зверєва, С. Толстоухова, М. Левітов, В. Галузинський, В. Єрмаков, Г. Абрамова, І. Козубовська, М. Єнікеев, В. Москалець, І. Белінська, Г. Федоришин, В. Ілійчук, Б. Братусь, Л. Леонова, Н. Бочкарьова, А. Гоголева, Н. Сирота, В. Ялтонський, А. Бандура, К. Левін, З. Фрейд, К. Хорні, О. Власова та інших.

Вивчення особливостей руйнівної поведінки, що проявляються в нанесенні шкоди своєму соматичному або психічному здоров'ю у вигляді наркотизації, алкоголізації, суїцидальної поведінки, зосереджено в значній кількості наукових публікацій (А. Амбрумова, Б. Братусь, І. Берно-Беллекур, А. Вислова, В. Закондирін, М. Зотов, І. Кон, А. Лічко, А. Реан, П. Сидоров).

Особливий сенс і значення проблема підліткової деструкції набуває в контексті психологічних досліджень феномену соціалізації (Г. Андрєєва, Л. Виготський, І. Кон, А. Мудрик, А. Петровський, А. Реан, В. Столін, Д. Фельдштейн) зокрема, при вивченні труднощів і спотворень соціального розвитку особистості (С. Белічева, О. Змановская, В. Казанська, М. Оршанская). Однією з соціальних моделей деструктивної соціалізації виступає підліткова безпритульність (Д. Бутаков, Ю. Ігнатенко, Ю. Клейберг), що розглядається як особлива соціальна ситуація розвитку в відсутності контролю і нагляду з боку батьків.

Психологічний підхід до вирішення проблеми деструктування системи ціннісних орієнтацій у підлітковому віці пов'язаний з пізнанням ролі соціалізації в породженні і розвитку деструктивної поведінки. На цій основі з'являються нові можливості в діагностиці, корекції і профілактиці деструкцій.

Вчені і практики в ході опрацювання соціально-психологічних проблем неодноразово підкреслювали гостру необхідність розробки інноваційних технологій, придатних для соціально-психологічної корекції не тільки поведінки, але і характеру нерациональних, ригідних способів взаємодії підлітків з оточуючими.

Мета статті – проаналізувати соціально-психологічні чинники формування деструктивної поведінки у підлітковому віці для проектування оптимальних корекційних підходів і стратегій соціалізації особистості.

Вивчення умов та чинників деструктивної поведінки дає можливість виявити та пояснити мотиви, що зумовлюють протиправну поведінку, дослідити механізми формування аморальної поведінки, що, в свою чергу, є важливою умовою подолання соціальних відхилень. Деструктивність особистості розглядається як системна якість особистості, що проявляється в прагненні до знищення, руйнування існуючих соціальних структур. Результативним втіленням деструктивності особистості є деструктивна поведінка у вигляді порушення правових норм, насильства над суспільством і його представниками, громадськими інститутами.

Деструкція (порушення нормальної структури чого-небудь) – негативне ставлення людини до самої себе або до інших і відповідна цьому відношенню поведінка. Деструкція особистості – руйнування структури особистості, або окремих її якостей і властивостей. У науковій літературі виділяється кілька видів руйнування, які передбачають як конструктивне перетворення, так і знищення [2], проте, не завжди з негативними наслідками, зокрема, сприяє зниженню рівня тривоги і страху. До основних форм деструктивних змін особистості в психіатрії відносять деформацію особистісних потреб і мотивів, деструктивні зміни характеру і темпераменту, порушення вольової регуляції поведінки, формування неадекватної самооцінки і порушення міжособистісних відносин, амнестичні розлади, тотальне недоумство і психічний маразм [6].

У психології професійного розвитку під деструкцією розуміють «... поступово накопичені зміни сформованої структури діяльності та особистості, негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу, а також на розвитку особистості» [4]. Дане визначення відносить деструкцію до розряду станів, тобто специфічної форми реалізації буття, фіксує момент стійкості в зміні, розвитку, русі об'єктів в певний момент часу за певних умов. Основною причиною формування деструкцій особистості є порушення процесу її соціалізації, що відображає, з одного боку, несформованість або деформацію соціальних властивостей особистості під впливом несприятливих умов життя, з другого – випадання зі сфери соціально-корисних зв'язків і відносин.

Деструктивна поведінка поділяється на зовнішньодеструктивну (спрямована на порушення соціальних норм – правових, морально-етичних, культурних) – адиктивна і антисоціальна; внутрішньодеструктивна – суїцидальна, конформна, нарцистична, фанатична, аутична [7]. Деструктивність як властивість особистості – сукупність системно-функціональних рівнів, що виявляються в цілеспрямованій, довільній активності суб'єкта. Системно-функціональний підхід, як методологічна платформа, дає можливість вивчення особливостей деструктивної поведінки з позицій її системних характеристик, в тісному зв'язку з різними проявами якостей і властивостей особистості.

Дослідження деструктивності як якості особистості передбачає її моделювання в сукупності мотиваційно-сміслової, ціннісної, регуляторної і індивідуально-типологічної складових. Цей прийом дозволяє не тільки охопити крайні форми деструктивної поведінки (наприклад, готовність до аутодеструкції), але і визначити її передумови, діагностувати і коригувати асоціальні наслідки деструктивної активності суб'єкта.

Для генезису деструктивності особливе значення набуває ставлення суб'єкта до поточної діяльності, оскільки тривалі невдачі, фрустрація, переживання втрат створюють ситуацію напруги, що має, як можна припустити, системний характер впливу на структурні утворення свідомості.

Різні форми відхилень у поведінці мають загальні властивості, які є критерієм приналежності до групи девіацій. Деструктивність тісно пов'язана з базовою людською характеристикою, як агресія – форма поведінки, націлена на образ (вербальна агресія) чи заподіяння шкоди (фізична агресія) іншій живій істоті, яка небажає подібного поводження [1]. У концептуальному плані виділяються дві, на перший погляд, протилежні точки зору на природу людської агресивності: агресія як феномен позитивного, конструктивного, творчого начала і агресія як деструктивна, руйнівна сила.

На думку Л. Барденштейн, Ю. Можінського ці два аспекти розуміння агресії – творчий і руйнівний – представляють різні грані одного і того ж феномена. Вони знаходяться в складній динамічній взаємозалежності.

На думку Л. Берковіца і С. Фешбега, деструктивна поведінка, щоб називатися агресивною, обов'язково повинна бути пов'язана з наміром особистості вчинити свідомо спрямовану дію для заподіяння шкоди іншим.

Г. Аммон описував конструктивну, деструктивну і дефіцитарну форми реалізації агресії, маючи на увазі під конструктивною соціально прийнятні форми прояву агресії, під деструктивною – руйнівні тенденції внаслідок порушення морально-етичних норм, а під дефіцитарною – недостатність соціалізації, що сприяє реалізації агресивних спонукань.

Різні види агресивних дій входять в структуру деструктивної поведінки. Особливу небезпеку для суспільства представляє агресія, спрямована на інших людей. А. Бандура і Р. Уолтер називають її асоціальною агресією і пов'язують з діями соціально-деструктивного характеру, в результаті яких може бути завдано шкоду іншій особі або майну, до найбільш виражених проявів відноситься делінквентна (протиправна, антигромадська) поведінка. Делінквентна поведінка в крайніх своїх проявах є різновидом злочинної (кримінальної) поведінки людини.

Л. Вейланде, розглядаючи девіантну поведінку як наслідок процесів соціалізації, підкреслює, що така поведінка має характер стереотипного, стійкого утворення й призводить до формування негативних стереотипів соціальної поведінки особистості [8].

Деформація процесу соціалізації в підлітковому віці призводить до соціально-психологічної дезадаптації, поглиблюється від стадії шкільної дезадаптації (педагогічна занедбаність) до стадії соціальної занедбаності (бродяжництво, аморальна поведінка, алкоголізм тощо).

Науковці (Б. Алмазов, М. Буянов, С. Белічева), стверджують що, в процесі десоціалізації підлітків головну роль відіграє сім'я, а не суспільство чи інші мікрогрупи, що ймовірно, пов'язано з особливостями культури. Описуючи модель правової соціалізації особистості, П. Зеленков, вважав, що на першому рівні відбувається засвоєння норм моралі у вигляді формування системи цінностей, і відбувається це в сім'ї. Він вважає, що при порушенні на цьому рівні прогноз подальшої соціалізації сумнівний [5].

Відповідно теорії диференціальної асоціації (Е. Сатерленд), що певним чином пов'язана з теорією соціального навчання (А. Бандура), відображаючи ідеї про те, що: 1) люди постійно навчаються, в тому числі тому, як поводитись; 2) люди обирають форми поведінки, які гарантують максимальне підкріплення, причинами процесу десоціалізації підлітків є:

- ненормативна поведінка (аморальна, девіантна, асоціальна, злочинна тощо) за своїм психологічним змістом нічим не відрізняється від соціально-схвалюваної, підліток навчається поганому внаслідок звичайного навчання;
- навчання підлітків ненормативній поведінці включає сприйняття деформованих систем цінностей, умінь і звичок під впливом соціального оточення, імітації, схвалення їх оточуючими. Крім того, підліток може бачити безпосередню перевагу ненормативної поведінки інших людей через те, що її результати, як правило, більш швидкі та потребують менше зусиль;
- підліток навчається ненормативній поведінці не тому, що він такий, а внаслідок того, що взірці такої поведінки частіше потрапляють йому на очі, під час зміни оточення змінюється і поведінка підлітків [3].

Аналізуючи теорії Е. Сатерленда і А. Бандури, можна стверджувати, що основною причиною десоціалізації підлітків є особливості їх соціального оточення: загального (вплив ЗМІ, Інтернету тощо) та найближчого (система цінностей, прийнята в сім'ї та референтній групі).

Механізм формування деструктивної поведінки підлітків є наслідком відчуження від соціально-корисних зв'язків, тобто десоціалізації, що проявляється як несформованість позитивних ціннісних орієнтацій особистості, дефіцит самокритики та оцінки норм поведінки, несамостійність, конформність, байдужість до навчальної та професійної діяльності, відсутність культури поведінки та зовнішнього вигляду, наявність шкідливих звичок [9, 118-120].

Зарубіжні вчені, які займаються вивченням даної проблеми, схильні вважати, що девіантна поведінка проявляється у вчинках і соціальних діях індивіда, що вступає в конфлікт з соціальними нормами суспільства, тобто фактично означає відмову від соціалізації.

Синдром порушення поведінки, соціальна дезадаптація, на думку М. Раттера, характеризує такі форми поведінки, які викликають сильне несхвалення оточуючих. На думку дослідника, діагноз синдрому порушення поведінки залежить від соціокультурних норм, дуже важливо, яка система цінностей переважає в сім'ї важкої дитини. Там, де батьки непослідовні в своїх вимогах, не в змозі володіти ситуацією, починають проявлятися схильності до «неправильних» з точки зору суспільства вчинків [10].

За поведінкою особистості можна визначити успішність її соціалізації, тобто процесу входження до різних спільнот людей. Процес соціалізації підлітка, його соціального становлення тісно пов'язаний з самосвідомістю підлітків, що активно впливає на формування морально-правових аспектів особистості. Десоціалізація розглядається рядом авторів як порушення або втрата повноцінної взаємодії індивіда з навколишнім світом, сукупність ознак, що свідчать про невідповідність взаємодії людини з навколишнім середовищем. Причинами девіантності підлітків є результат суспільно-культурних перетворень: соціально-економічні і політичні потрясіння, морально-естетична і правова нестабільність розвитку країни. Соціально-психологічна модель корекції негативних психічних станів особистості підлітка має відображає цілісну структуру сучасних наукових підходів, напрямків, принципів і форм роботи зі зміни соціально-психологічної ситуації розвитку підлітків та зниження проявів особистісних негативних факторів емоційної сфери підлітка. Корекція деструктивних проявів негативних психічних станів підлітків повинна включати системоутворюючі чинники впливу на їх розвиток і соціалізацію підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л.А. Психология девиантного поведения: учеб.-метод. комплекс / Л.А. Азарова, В.А. Сятковский. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с.
2. Волков Е.Н. Критерии, признаки, определения и классификации вредящего психологического воздействия: психологическое травмирование, психологическая агрессия и психологическое насилие / Е.Н. Волков // Журнал практического психолога. – 2002. – № 3. – С. 19-34.
3. Воробйова І.В. Психологічні аспекти десоціалізації особистості в підлітковому віці / І.В. Воробйова, С.О. Ларіонов // Право і Безпека. – 2016. – № 3. – С. 125-129.

4. Зеер Э.Ф. Психология профессиональных деструкций / Э.Ф. Зеер. Э.Э. Сыманюк. – Екатеринбург: Деловая кн., 2005. – 240 с.
5. Зеленков П.Г. Правовое сознание в процессах социализации и десоциализации личности / П.Г. Зеленков // Известия Российского ГПУ им. А.И. Герцена. – 2006. – № 23 (Т. 5). – С. 37-42.
6. Лысак И.В. Механизмы и последствия деструктивной деятельности человека / И.В. Лысак. – Ростов н/Д, 2006. – 80 с.
7. Неведова А.В. Психология девиантного поведения: курс лекций / А.В. Неведова. – Владимир: Изд-во ВлГУ, 2015. – 76 с.
8. Островська-Бугайчук І.М. Причини формування девіантної поведінки підлітків / І.М. Островська-Бугайчук // Вісник Житомирського державного університету. – 2015. – Вип. 2. – С. 48-52.
9. Первова И.Л. Асоциальное поведение несовершеннолетних: социально-типологический анализ: дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04 / И.Л. Первова. – СПб., 2000. – 340 с.
10. Раттер М. Помощь трудным детям / М. Раттер. – М.: Эксмо-Пресс, 1999. – 432 с.

REFERENCES

1. Azarova L.A. Psihologija deviantnogo povedenija: ucheb.-metod. kompleks / L.A. Azarova, V.A. Sjatkovskij. – Minsk: GIUST BGU, 2009. – 164 s.
2. Volkov E.N. Kriterii, priznaki, opredelenija i klassifikacii vredjashhego psihologicheskogo vozdejstvija: psihologicheskoe travmirovanie, psihologicheskaja agressija i psihologicheskoe nasilie / E.N. Volkov // Zhurnal prakticheskogo psihologa. – 2002. – № 3. – S. 19-34.
3. Vorobjova I.V. Psihologichni aspekti desocializacii osobistosti v pidlitkovomu vici / I.V. Vorobjova, S.O. Larionov // Pravo i Bezpeka. – 2016. – № 3. – S. 125-129.
4. Zeer Je.F. Psihologija professional'nyh destruktij / Je.F. Zeer. Je.Je. Symanjuk. – Ekaterinburg: Delovaja kn., 2005. – 240s.
5. Zelenkov P.G. Pravovoe soznanie v processah socializacii i desocializacii lichnosti / P.G. Zelenkov // Izvestija Rossijskogo GPU im. A.I. Gercena. – 2006. – № 23 (Т. 5). – S. 37-42.
6. Lysak I.V. Mehanizmy i posledstvija destruktivnoj dejatel'nosti cheloveka / I.V. Lysak. – Rostov n/D, 2006. – 80 s.
7. Nefedova A.V. Psihologija deviantnogo povedenija: kurs lekcij / A.V. Nefedova. – Vladimir: Izd-vo VIGU, 2015. – 76 s.
8. Ostrovs'ka-Bugajchuk I.M. Prichini formuvannja deviantnoї povedinki pidlitkiv / I.M. Ostrovs'ka-Bugajchuk // Visnik Zhitomir's'kogo derzhavnogo universitetu. – 2015. – Vip. 2. – S. 48-52.
9. Pervova I.L. Asocial'noe povedenie nesovershennoletnih: social'no-tipologicheskij analiz: dis. ... d-ra sociol. nauk: 22.00.04 / I.L. Pervova. – SPb., 2000. – 340 s.
10. Ratter M. Pomoshh' trudnym detjam / M. Ratter. – M.: Jeksmo-Press, 1999. – 432 s.

В.Р. ПАВЕЛКИВ. ФОРМИРОВАНИЕ ДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ КАК СЛЕДСТВИЕ ДЕСОЦИАЛИЗАЦИИ

Раскрыта сущность и взаимосвязь механизмов формирования деструктивных форм реагирования личности и их проявления в социальном взаимодействии. Осуществлено научно-теоретический обзор отечественных и зарубежных исследований, посвященных проблеме деструктивного поведения в системе социальных взаимоотношений как следствие деформированной социализации личности. Рассмотрены социально-психологические особенности десоциализации личности как одной из движущих сил формирования личностных деструкций.

Ключевые слова: девиации, социализация личности, социальное взаимодействие, личностная деструкция, деформирована социализация, деструктивное поведение.

V.R. PAVELKIV. THE FORMATION OF DESTRUCTIVE TEENAGERS' BEHAVIOR AS A RESULT OF DESOCIALIZATION

The nature and interconnection between the mechanisms of destructive forms of personal reaction formation and their displays in social interaction are exposed. The scientific and theoretical survey of native and foreign researches that are devoted to the problem of destructive behavior in the system of social relations as a result of deformed socialization of a personality is done. Social and psychological peculiarities of desocialization of a personality as one of the motive power of a personal destructions' formations is examined.

Key words: deviations, socialization of the personality, social interaction, personal destruction, deformed socialization, destructive behavior.

Рекомендовано до друку.

Д-р. психол. наук, проф. В.М. Ямницький.

Одержано редакцією 05.05.2017 р.

УДК: 376: 786: 37. 013. 43 – 051

Ю.Л. БРИНДІКОВ

РЕАБІЛІТАЦІЯ ЯК СФЕРА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті зосереджено увагу на доцільності професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до реабілітаційної діяльності під час навчання у вищих навчальних закладах. Встановлено, що реабілітація займає вагомий позицію серед спектру професійної діяльності майбутніх соціальних працівників. Проаналізовано сутність реабілітаційної діяльності та визначено найбільш вразливі категорії клієнтів, які потребують професійної реабілітації кваліфікованих фахівців у спеціальних реабілітаційних центрах. Обґрунтовано основоположні принципи та підходи, на яких повинна базуватися реабілітація.

© Ю.Л. Бриндіков, 2017